

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ І ГЕНОЦИД

Білас І. Г.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Після розпаду Союзу РСР Росія так і не змогла позбутись імперських комплексів, реваншистського мислення та обрати шлях подальшого розвитку як сучасної, цивілізованої держави. Це і обумовило її подальшу політику, спрямовану в минуле – на реінтеграцію пострадянських держав за лідерства Росії, «відновлення величі», передусім шляхом агресивних дій по відношенню до колишніх республік Радянської держави, і перш за все України, як найважливішої з них. Трансформація характеру міждержавних відносин впродовж 1991–2022 рр. стосувалась в першу чергу конкретних дій, на які РФ була готова йти задля повернення впливу на нашу державу.

Свідома відмова від демократичних засад державотворення з приходом до влади команди кагебістів на чолі з В.Путіним на межі 1990-х – 2000-х років позначила активізацію Росії у цьому напрямку і перехід до все більш жорстких засобів. З одного боку, у відносинах з Україною проголошувалось «стратегічне партнерство», з іншого – РФ ставала дедалі агресивнішою. Відомі приклади – активне перешкоджання європейській та євроатлантичній інтеграції, спроби дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в нашій країні, пропагандистська війна проти неї, яка то тимчасово припинялась, то знов відновлювалась, але велась послідовно впродовж багатьох років, продемонструвала, що задля досягнення власних політичних цілей РФ цілком готова до війни проти нібито «братнього народу».

З цього погляду, агресивна війна Росії проти України, розв'язана у Криму у лютому 2014 р. і спрямована на окупацію та анексію півострова і була продовжена на сході нашої держави, а з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну агресію на всій території України, може розглядатись як, у певній мірі, «кульмінація» російської зовнішньої політики. Дії РФ проти нашої держави, безумовно, вимагають належної міжнародно-правової кваліфікації, на основі якої повинні проводитись заходи, пов'язані з припиненням агресії та притягненням порушника до відповідальності, в усіх її аспектах. Однак такий аналіз неможливий без комплексного, всебічного, науково обґрунтованого дослідження юридичних аспектів відносин України та Росії щодо

«кримського питання» у пострадянський період і нині – впродовж агресивної війни РФ проти нашої держави. Саме таке дослідження може, у певній мірі, сприяти зростанню ефективності державної політики реагування на агресію, знаходженню нових міжнародно-правових засобів і удосконаленню застосування тих, що наразі уже використовуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. З-поміж вітчизняних наукових досліджень, присвячених міжнародно-правовому аналізу російської агресії, слід вказати на ґрунтовну колективну монографію «Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» 2014 р. та низку статей у наукових виданнях 2014–2022 р. При цьому особливу вдячність заслуговує наукова спадщина українського науковця професора О.Задорожного. Роботи російських науковців (Г. Вельямінова, О. Хлестова, В. Зорькіна, В. Томсінова, В. Толстих, К. Сазонова тощо) містять аргументи, якими автори намагаються обґрунтувати правомірність дій Росії щодо Криму. Водночас, слід відзначити статтю професора П. Кремньова «Концепція «кримського права» і доктрина міжнародного права стосовно сецесії Криму зі складу України»¹, у якій автор піддає критиці низку ключових тез керівництва РФ і російської доктрини щодо відповідності подій у Криму міжнародно-правовим нормам.

Позиції про порушення діями Російської Федерації міжнародного права і збереження правового статусу Кримського півострова, як частини території України, дотримуються майже усі представники світової доктрини міжнародного права, які розглянули ці питання (П. Аккерман, М. Барковські, А. Беблер, К. Борген, М. Боте, М. Веллер, Ю. Відмар, К. Волтер, Т. Грант, Дж. Грін, Р. Жорітсма, Дж. Кранц, Н. Кріш, О. Лухтерхандт, Ж.-Б. Майяр, Р. Маккоркводейл, Л. Мальксо, К. Марксен, Е. Мюррей, М. Олсон, А. Пелле, А. Петерс, М.Стеріо, Г. Фокс, Х.-Й. Хайнце, О. Шефер та інші).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Втім, потреба у комплексних, ретельних, об'єктивних, проведених на основі ана-

¹ Кремнёв П. «Концепция «крымского права» и доктрина международного права применительно к сецессии Крыма из состава Украины». *Вестник Московского университета. Сер. Право.* 2015. № 3. С. 143–149.

лізу змісту норм міжнародного права дослідження ситуації щодо російської агресії проти України при розгляді численних змін різної природи, які відбуваються впродовж 2014–2022 рр., залишається вкрай актуальною, особливо у контексті активізації та необхідності зростання ефективності міжнародно-правової діяльності з притягнення Росії до відповідальності за системні порушення міжнародного права, вчинені воєнні злочини та акти геноциду.

Така небезпека полягає у девальвації міжнародного права, неминучої в умовах, коли його основоположні норми і принципи грубо порушуються, що супроводжується численними жертвами, а агресор не несе належної міжнародно-правової відповідальності.

Враховуючи ці фактори, грубий характер, систематичність, послідовність, цілеспрямованість порушень міжнародно-правових норм у рамках послідовної стратегії Росії з перетворення сучасного міжнародного права – «міжнародного права співробітництва» на «право сильного», створює пряму загрозу основі сучасного світового порядку – співробітництву держав як рівноправних суб'єктів.

Перехід у міжнародних відносинах від примату права до примату сили на основі розподілу сфер впливу, який прагне нав'язати Російська Федерація, неминуче призводить до загального зняття обмежень, встановлених міжнародним правом, для того щоб регулювати поведінку його суб'єктів, із численними негативними наслідками.

Крім того, систематичне використання Росією впродовж своєї агресії права вето для блокування роботи Ради Безпеки ООН веде до швидкого зменшення ролі цієї найважливішої інституції і до фактичного унеможливлення дальшого виконання нею функцій з підтримання миру та безпеки, ключових для всієї світової спільноти. Водночас відбувається втрата авторитету ЄС, США та іншими членами РБ ООН, іншими потужними державами світу, які, вже через цей статус, відповідальні за міжнародний мир і безпеку.

Формулювання цілей (постановка завдання). Неправові фактори, попри брак потенціалу для обґрунтування дій держави на міжнародній арені, постійно використовуються керівництвом РФ, дипломатами, представниками юридичної науки для того, щоб перекопати у правомірності подій у Криму у 2014 р., а з 24 лютого 2022 року повномасштабної агресії на всій території України. Коли ж мова заходить про юридичні аргументи, зміст норм міжнародного права свідомо спотворюється, перекручується, виривається з контексту. Що ж до фактичних обставин, їх або викривляють, або просто вигадують.

Це й обумовлює спробу автора у проведенні об'єктивного міжнародно-правового дослідження та постановку завдання комплексного аналізу і наукового висвітлення міжнародно-правових аспектів російської військової повномасштабної агресії проти України, напрацювання дієвого механізму протидії та юридичної відповідальності за скоєні агресором воєнні злочини і геноцид Українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Агресія є найтяжчим міжнародним злочином, що порушує імперативні норми міжнародного права і ставить під загрозу міжнародний правопорядок, тому міжнародно-правова відповідальність Росії виникає як перед Україною як постраждалою державою, так і перед міжнародною спільнотою загалом. Зрозуміло, що оскільки російська агресія є комплексною, то і міжнародно-правові заходи, спрямовані на припинення агресії, притягнення до відповідальності РФ як держави і осіб, винних у злочинах, реституції порушених прав, компенсації завданої шкоди, гарантування неповторення цих дій, повинні бути всебічними і послідовними, нести системний характер.

Вказані дії, як зазначалось, узгоджуються із базовими міжнародно-правовими положеннями щодо агресії, згідно з якими відповідальність агресора передбачає обов'язок відновити міжнародний правопорядок, відшкодувати завдану шкоду, можливість запровадження щодо держави-порушниці санкцій та обмежень, з-поміж яких економічні санкції є м'якшими, порівняно із обмеженням суверенітету, позбавленням частини території, заборонаю мати певні види збройних сил.

До практичних заходів, спрямованих на досягнення означених цілей, належать розв'язання проблеми участі агресора в роботі Ради Безпеки ООН; визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, інших міжнародних судових органів та притягнення до кримінальної відповідальності винних у злочинах, що супроводжують агресію РФ проти України; ініціювання розгляду спорів у Міжнародному Суді ООН; звернення до Європейського суду з прав людини; звернення українських державних та приватних юридичних осіб до міжнародних арбітражних механізмів щодо відшкодування заподіяних РФ матеріальних збитків; застосування до Російської Федерації санкцій як визнаного у міжнародному праві механізму притягнення відповідальності за правопорушення. Кожен з цих аспектів має бути ретельно проаналізований з огляду на можливості застосування відповідних механізмів, їхні переваги та можливі недоліки і проблеми, практичні перспективи.

1. Шляхи розв'язання проблеми участі агресора в роботі Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй

Робота Ради Безпеки ООН була заблокована Російською Федерацією від початку її агресії проти України у лютому 2014 р.; надалі РФ постійно і цілеспрямовано заважає ухваленню будь-яких конструктивних рішень. Ці обставини, безперечно, актуалізують проблему участі РФ у роботі Радбезу і Організації загалом.

Про проблеми функціонування Радбезу ООН, в тому числі в контексті зловживання правом вето постійними членами, йдеться вже давно.^{2,3,4} Так, С. Гасслер з цього приводу зазначає, що хоча постійні члени Радбезу повинні використовувати право вето таким чином, щоб дотримуватись своїх зобов'язань, визначених у Статуті ООН, але так відбувається далеко не завжди.⁵ На думку Г. Кехлера, наявність у кількох держав права вето в РБ ООН веде до «повної сваволі» при правореалізації у сфері міжнародного права, тому що інтереси постійних членів – критерій для застосування або незастосування (а) конкретних норм міжнародного права і Статуту ООН, і (б) резолюцій, ухвалених Радою Безпеки відповідно до розділу VII Статуту. Отже, верховенство права стає еквівалентом «права сильного»⁶.

На проблеми Ради Безпеки ООН неодноразово вказували і російські науковці. Так, Т. Говердовська зазначила: «Самоусунення Ради Безпеки ООН в окремих випадках від розв'язання міжнародних конфліктів і припинення актів агресії, прецеденти утримання або неучасті постійних членів РБ ООН в голосуванні із суттєвих питань грубо порушують Статут ООН і суперечать міжнародному праву. Це істотно знижує авторитет Організації і самої Ради Безпеки, справляє негативний вплив на систему колективної безпеки. Через свою універсальність РБ ООН повинна жорсткіше, оперативніше і ясніше реагувати на явні порушення Статуту ООН і міжнародного права незалежно від того, яка саме держава або держави є порушниками»⁷.

² Creery J. Read the fine print first: Some questions raised at the Science for Peace conference on UN reform. Peace Magazine. Jan. February 1994. P.20.

³ Childers E. Symposium on The United Nations at Fifty: Creating a More Democratic and Effective UN. Global Policy Forum. 02.12.1994.

⁴ Weiss T. The Illusion of UN Security Council Reform. Washington Quarterly, Autumn 2003.

⁵ Hassler S. Reforming the UN Security Council Membership: The illusion of representativeness. Routledge, 2012. 344 p. P.175.

⁶ Köchler H. The Principles of International Law and Human Rights, in Democracy and the International Rule of Law. Propositions for an Alternative World Order. Selected Papers Published on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations. Springer: Vienna/New York, 1995. P.43.

⁷ Говердовская Т. Значение реформирования Совета Безопасности ООН для поддержания международного мира и безопасности. Автореф. дисс. к. ю. н. Москва, 2010. С.2.

Ще у 2004 р. росіяни О. Задохін та О. Орлов стверджували: «В наші дні надзвичайно серйозне джерело загрози для чинного світопорядку та його «базисного елементу» – Організації Об'єднаних Націй – «антисистемні» дії низки держав. Тобто дії, пов'язані з порушенням прийнятих правил поведінки на міжнародній арені, сформованих на основі Статуту ООН, норм і принципів міжнародного права. Цілком очевидно, що ООН, при всій геніальності її конструкції, виявляється абсолютно безпорадною в тих випадках, коли на слизьку стежку порушення міжнародних законів стають великі держави, що входять до елітного клубу постійних членів Ради Безпеки. Саме ті держави, творці і гаранті чинного нині світопорядку, закріпленого у принципі їхньої одноголосності у РБ ООН. Однак ці ж держави (скажемо більше – тільки вони) можуть його і зруйнувати, бо іншої реальної сили, здатної на подібний «подвиг», не існує в природі»⁸. Як бачимо, ці слова стали пророчими, однак автори не могли передбачити, що руйнівником сучасної системи безпеки стануть не США, зазвичай демонізовані багатьма представниками російської науки, в тому числі і правової, а якраз Російська Федерація.

В контексті реформування РБ ООН висловлюються різні пропозиції: про збільшення кількості постійних членів (як з правом вето, так і без нього)⁹, збільшення кількості непостійних членів, зміна принципу формування Радбезу і введення обмежень у частині застосування вето¹⁰. Г. Кехлер запропонував дещо інший підхід до членства у РБ ООН: «Сформувати нову глобальну систему в рамках реформованої Ради Безпеки можуть регіональні утворення. Вони – як постійні члени у старій системі післявоєнного устрою – представлятимуть нову РБ ООН на основі справедливого географічного розподілу і спільної відповідальності за глобальні справи. Жодна держава будь-якого регіону, як і жодне регіональне угруповання не має користуватися привілеями, бо це може глибоко дестабілізувати світовий порядок»¹¹.

З 1994 р. зроблено 16 доповідей робочої групи відкритого складу з питань справедливого представництва у Раді Безпеки, розширення його членського складу та інших питань, пов'язаних з РБ ООН. На жаль, усі вони мають абстрактний характер,

⁸ Задохин А. Реформа ООН: мифы и реальность. *Observer*. № 3(170). 2004.

⁹ Shourie D. India makes strong case for UNSC expansion / *Hindustan Times*. 13.11.2005.

¹⁰ Борзяков С. Право говорить «нет». Постпред России в Совбезе ООН отверг попытки лишить ядерные державы возможности применять вето / *Взгляд*. 21.03.2014.

¹¹ Köchler H. The United Nations and International Democracy: The Quest for UN reform / *International Progress Organization*. 1997. P.31.

робоча група змогла лише визначити шляхи реформ, які врешті не знайшли підтримки¹².

Проте світовій спільноті наразі необхідно нарешті знайти відповіді на виклики, що постали через ситуацію, коли *держава-агресор і водночас постійний член РБ ООН за допомогою права вето блокує її роботу*, зводячи функціонування головного органу світової системи безпеки, відповідального за підтримання миру, до майданчика для обміну заявами представників держав-членів.

Необхідність реформування Ради Безпеки ООН (через збільшення кількості постійних членів, введення подвійного вето, обмеження використання вето, недопущення використання права вето державою-агресором тощо) справді давно на часі. Цього вимагають не лише останні події, пов'язані з агресивними війнами Росії в Сирії та Україні, але й докорінна зміна обставин, зміщення економічних та політичних акцентів у світі з моменту ухвалення Статуту ООН.

У цьому контексті постає питання і про наявність міжнародно-правових підстав для членства Російської Федерації в самій Організації Об'єднаних Націй. Як відомо, питання членства в ООН регламентується розділом II («Члени Організації») її Статуту. На основі аналізу статей 3 і 4 Статуту можна дійти таких висновків: по-перше, члени ООН – це лише ті держави, які були від початку члени цієї організації (ст. 3) або пізніше приєдналися до неї на підставі норм ст. 4; по-друге, якщо йдеться про прийняття певної держави у члени Організації, вона повинна відповідати певним вимогам (бути «миролюбною державою» та взяти на себе зобов'язання згідно зі Статутом ООН); по-третє, прийняття держави у члени Організації відбувається постановою Генеральної Асамблеї ООН за рекомендацією Ради Безпеки (п. 2 ст. 4). Однак *Росія і не первісний член ООН (як, приміром, Україна та Білорусь), і не була прийнята у члени Організації на підставі постанови Генеральної Асамблеї ООН за рекомендацією Ради Безпеки.*

Статут ООН *не передбачає можливості членства в цій міжнародній організації на підставі правонаступництва.* Саме тому всі колишні республіки СФРЮ, разом із Сербією (у складі Союзної Республіки Югославії у 2000 р.), були змушені після розпаду СФРЮ окремо вступати в ООН. Саме так мала б вчинити і Росія після розпаду СРСР, бо тільки такий вступ до ООН відповідає Статутові цієї організації¹³. Рішення Ради голів держав СНД від 21.12.1991 р., у якому вони (крім Грузії) висловили

згоду на продовження РФ членства СРСР в ООН, аж ніяк не може вважатись такою, що відповідає положенням Статуту ООН.

Є. Блум у своїй статті, присвяченій проблематиці членства Росії в Організації, зазначив: «З кінцем самого Радянського Союзу його членство в ООН повинно було автоматично припинитися, і Росія повинна була б бути допущена до членства в такий саме спосіб, як і нові незалежні республіки (за винятком Білорусі та України)»¹⁴.

Цей же автор, аналізуючи заяву представника Росії про те, що Росія «продовжує» (continuing) членство Радянського Союзу в ООН, вказує: «Цю заяву Російської Федерації – зроблену через три дні (а можливо, і через шістнадцять днів) після розпаду Радянського Союзу – що вона «продовжує» його правове існування, а також його членство в ООН, треба вважати, незалежно від очевидних політичних переваг, серйозно помилковою з правового боку»¹⁵. Справді, оскільки Союз РСР розпався (В преамбулі Угоди про створення СНД від 8.12.1991 р., укладеного засновниками Союзу Росією, Україною та Білоруссю, вказано: «СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування»)¹⁶, а сторони Угоди не бажали його збереження в будь-якій формі, Російська Федерація аж ніяк не могла стати державою-продовжувачем СРСР, зокрема, і щодо членства в ООН.

Держава-продовжувач, відповідно до міжнародного права, можлива, якщо попередня держава зберігається, а з її складу виходить певна частина (частини)¹⁷. Як слушно вказує з цього приводу М. Буроменський¹⁸, у такому випадку щодо Статуту ООН діяли б положення ч. 1 ст. 34 «Правонаступництво держав у випадках відокремлення частин держави» Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.: «Коли частина або частини території держави відокремлюються й утворюють одну або декілька держав, незалежно від того, чи продовжує існувати держава-попередниця: а) будь-який договір, що був чинним на момент правонаступництва держав щодо всієї території держави-попередниці, залишається чинним стосовно кожної утвореної в такий спосіб держави-

¹² Чирагов М. Отмена права вето. URL: <http://echo.msk.ru/blog/chirag/1069662-echo>.

¹³ Мережко О. Відсутність правових підстав для членства Російської Федерації в ООН. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ: К.І.С. 2014. С. 944–950.

¹⁴ Blum Y. Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations / *European Journal of International Law*. 1992. Vol. 3. P. 360.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. / Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1992. № 1. С. 290.

¹⁷ Crawford J. *The Creation of States in International Law*. Oxford University Press. 1979. P. 400.

¹⁸ Буроменський М.Б. Політичні підстави та міжнародно-правові проблеми постійного членства Російської Федерації в Раді Безпеки ООН. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ: К. І. С. 2014. С. 278-279.

спадкоємниці»¹⁹. Однак Угодою про створення СНД сторони однозначно закріпили, що відбувається не вихід зі складу держави її частин, а припинення існування Союзу РСР. Відтак, відповідно до міжнародного права усі колишні радянські республіки стали в рівній мірі правонаступницями Радянського Союзу, жодна з них, в тому числі і *Росія, не могла стати державою-продовжувачем СРСР*.

Пострадянські держави не просто усвідомлювали це, а і чітко закріпили у ключових міжнародно-правових актах, наприклад, в Угоді про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р.²⁰, Договорі про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4.12.1991 р.²¹, Рішенні Ради голів держав-учасниць СНД про правонаступництво щодо договорів, які становлять взаємний інтерес, державної власності, державних архівів, боргів та активів колишнього СРСР від 20.03.1992 р.²², Меморандумі про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес від 6.07.1992 р.²³ та у інших актах з питань правонаступництва. Україна чітко висловила свою позицію, з-поміж інших, у заяві МЗС від 10.02.1992 р., в якій вказала на неприпустимість односторонніх рішень щодо держави-продовжувача СРСР. Зрозуміло, що РФ не могла одночасно мати (і таке не могло визнаватись іншими державами СНД) статус і однієї з правонаступниць Радянського Союзу, і держави-продовжувача Радянського Союзу.

Необґрунтованість, з міжнародно-правового погляду, концепції «Росія – держава-продовжувач СРСР» добре розуміли і вчені-юристи. Наприклад, І. Лукашук з цього приводу зазначав: «В Алма-Атинській декларації країн СНД 1991 р. йшлося, що «з утворенням Співдружності Незалежних Держав Союз Радянських Соціалістичних Республік припиняє своє існування». На питання про правонаступництво щодо договорів та сама Декларація містила чітку відповідь: учасниці СНД гарантують «виконання міжнародних зобов'язань, що походять з договорів і угод колишнього Союзу РСР». З цього видно,

що всі члени Співдружності рівною мірою розглядалися як правонаступники СРСР. Однак реалізація цього рішення практично була неможлива. Радянський Союз був однією з опор чинної міжнародної політичної та правової системи. Особливо великою його роль була у військово-політичній структурі, а також у системі ООН. Ліквідація СРСР поставила все це під загрозу. Жоден з правонаступників не міг претендувати на членство в ООН шляхом правонаступництва, не говорячи вже про місце постійного члена Ради Безпеки. Серйозні труднощі в забезпеченні своїх прав виникали перед Росією. Вихід з положення, що склалося, було штучно знайдено в концепції «Росія – держава – продовжувач СРСР». Вона означає, що місце СРСР у світовій політиці займає Росія. Вона основний, генеральний правонаступник Союзу, і на неї покладається головна відповідальність за виконання його зобов'язань»²⁴. Отже, як бачимо, підкреслюються не просто політичні причини членства РФ в Організації Об'єднаних Націй, а позаправова природа відповідних рішень.

Не дивно і те, що про сам процес юридичного оформлення набуття Росією членства в ООН відомо надзвичайно мало як про подію глобальної важливості: зокрема 21.12.1991 р. ухвалене Рішення голів держав СНД («Держави Співдружності підтримують Росію в тому, щоб вона продовжила членство Радянського Союзу в ООН, включаючи постійне членство в Раді Безпеки і інших міжнародних організаціях») ²⁵, 24.12.1991 р. Президент РФ Б.Єльцин направив послання до Генерального секретаря ООН, в якому просто повідомив про продовження членства СРСР в ООН Російською Федерацією, а також про збереження нею відповідальності за усіма правами та обов'язками СРСР відповідно до Статуту ООН²⁶. Надалі, за інформацією МЗС Росії, «Генеральний Секретар направив цього листа (послання Президента РФ) до усіх членів Організації. На підставі думки юридичного департаменту Секретаріату ООН, він вважав, що це звернення має характер повідомлення, констатує реальність і не потребує формального схвалення з боку ООН. Про згоду з таким підходом повідомили усі постійні члени Ради Безпеки, інші провідні країни, і з 24.12.1991 р. Російська Федерація подовжила членство в ООН»²⁷, зокрема й членство в Раді Безпеки. В ноті МЗС від 13.01.1992 р. про «продовження здійснення прав та виконання обов'язків, що походять з міжнародних договорів, укладених СРСР».

¹⁹ Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. / *Офіційний вісник України*. 2008. № 20. С. 36.

²⁰ Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1992. № 1. С. 290.

²¹ Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1992. № 1. С. 281.

²² Решение Совета глав государств-участников Содружества Независимых Государств (Киев, 20 марта 1992 года). / *Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество»*. № 4. 1992.

²³ Меморандум про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес від 6.07.1992 р. / *Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество»*. № 6. 1992.

²⁴ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: Учебник. Москва: Издательство БЕК. 1996. С. 326–327.

²⁵ Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав від 21.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1992. № 1. С. 317.

²⁶ Иванов И. Новая российская дипломатия: десять лет внешней политики страны / ОЛМА Медиа Групп. 2002. 381 с. С. 28.

²⁷ Дипломатический вестник. 1992. № 1. С. 29.

Однак тлумачення Росією правових підстав її членства в Радбезі як правонаступника СРСР на міжнародній арені після, нібито «проходження необхідних процедур, встановлених Статутом ООН»²⁸ грубо суперечить і фактам, і нормам міжнародного права. Вказане пояснюється тим, що «процедура», застосована щодо Росії, аж ніяк не співпадає з передбаченою у Статуті ООН при набутті членства новими державами, а саме вказаною у ст. 3: «Початковими членами Організації Об'єднаних Націй є держави, які, взявши участь у Конференції в Сан-Франциско по створенню Міжнародної Організації або раніше підписавши Декларацію Об'єднаних Націй від 1.01.1942 р., підписали і ратифікували цей Статут у відповідності зі статтею 110 (до таких належать СРСР, Україна і Білорусь, але не Росія) і ст. 4 «Прийняття в члени Організації відкритий для всіх інших миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, що містяться в цьому Статуті і які, по судженню Організації, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати. Прийняття будь-якої такої держави в члени Організації здійснюється постановою Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки»²⁹.

Саме таку процедуру пройшла Федеративна Республіка Югославія (ФРЮ), якій і ГА ООН, і РБ ООН у своїми резолюціями 1992 р.,^{30,31} у суворій відповідності із вказаними нормами Статуту, відмовили у автоматичному продовженні членства Союзної Федеративної Республіки Югославія. При цьому було чітко визначено, що ФРЮ повинна подати заявку на членство в ООН, і до ухвалення відповідного рішення не може брати участь у роботі Генеральної Асамблеї³².

Натомість, як бачимо, у випадку Росії жодної процедури погоджень або затверджень не було проведено, не було рішення ні Генеральної Асамблеї ООН, ні Ради Безпеки, яких лише повідомили про цю трансформацію, ні навіть жодних офіційних заяв. Тому те, що при допущенні членства Російської Федерації в Організації Об'єднаних Націй грубо порушено норми Статуту ООН не викликає жодних сумнівів. Важливо додати, що Рішення голів держав СНД від 21.12.1991 р. не було зареєстровано у Секретаріаті ООН згідно зі ст. 102 Статуту, відтак,

²⁸ История / Постоянное представительство Российской Федерации при Организации Объединенных Наций. URL: http://www.russiaun.ru/ru/permanent_mission/istorija.

²⁹ Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010

³⁰ United Nations General Assembly resolution 47/1 "Recommendation of the Security Council of 19 September 1992" / United Nations. A/RES/47/1. 1992. 2 p.

³¹ United Nations Security Council resolution 757, adopted on 30 May 1992 / United Nations. S/RES/757. 1992. 5 p.

³² United Nations General Assembly resolution 47/1 "Recommendation of the Security Council of 19 September 1992" / United Nations. A/RES/47/1. 1992. P.1.

відповідно до ч. 2 ст. 102 на нього не можна посила- тись в будь-якому органі ООН³³.

Усе вказане підтверджується навіть при аналізі праць тих вчених, які заявляли про правомірність членства РФ в Організації. Так, Р. Мюллерсон посилався не на юридичні аргументи: «По-перше, після розпаду СРСР Росія залишається однією з найбільших держав у світі географічно і демографічно. По-друге, Радянська Росія після 1917 р. і особливо Радянський Союз після 1922 р. розглядалися як продовження тієї ж держави, яка існувала у період Російської імперії. Це об'єктивні чинники, які демонструють, що Росія – продовження Радянського Союзу. Третя причина (суб'єктивний фактор) – поведінка держави і визнання безперервності третіми державами»³⁴. Зауважимо, що дослідник не посилався на жодну норму міжнародного права, відповідно до якої РФ могла б розглядатись як держава-продовжувач Радянського Союзу.

Показово, що відповідно до Статуту ООН Росія і досі не є членом Ради Безпеки. Згідно зі ст. 23 Статуту один з постійних членів РБ ООН – Союз Радянських Соціалістичних Республік, а не Росія³⁵. Це положення досі не змінене, що вже саме по собі робить перебування РФ у Раді Безпеки неправомірним і, додамо, не виглядає випадковим: держави-члени ООН, маючи для цього усі можливості, досі не змінили Статут, не ухвалили рішення, яке б все ж таки могло юридично закріпити набуття Росією членства і, таким чином, не продемонстрували відповідної позиції.

Як уже зазначено, Російська Федерація могла б «зайняти місце» СРСР в РБ ООН лише в тому разі, якби зі складу Радянського Союзу вийшли всі республіки, крім самої Росії – тоді б могло йтися про «контитутет» РФ стосовно Союзу РСР. Але цього не сталося, СРСР припинив своє існування як держава і суб'єкт міжнародного права.

Показово й інше, автори Статуту Організації Об'єднаних Націй визнали, що п'ять країн – Китай, Франція, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Сполучене Королівство і Сполучені Штати – через їхню ключову роль у створенні ООН будуть продовжувати відігравати важливу роль у підтримці міжнародного миру і безпеки. Їм був наданий спеціальний статус постійних членів Ради Безпеки, а також спеціальне право голосування, відоме як «право вето». Очевидно, що Російська Федерація (що по факту посідає місце СРСР у цьому органі) не лише не продовжує відігравати важливу роль у під-

³³ Charter of the United Nations and ICJ / UN official site. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.

³⁴ Mullerson R. The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia. 42 AJIL. 1993. P. 476.

³⁵ Charter of the United Nations and ICJ / UN official site. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.

тримці міжнародного миру і безпеки, а є держава-агресор, загроза для миру та стабільності.

Ба більше, Росія намагається використовувати Раду Безпеки ООН як інструмент для поширення неправдивої інформації та викривлених фактів, ставлячи під сумнів чинне міжнародне право, чим перекреслює саму сутність РБ ООН. Такі дії Російської Федерації розмивають основи світового порядку, який базується на Статуті ООН і особливій відповідальності Ради Безпеки та її постійних членів за підтримання міжнародного миру і безпеки. Росія свідомо зловживає своїм статусом постійного члена РБ ООН і не виправдовує тієї довіри, яку міжнародна спільнота висловлює постійним членам Ради Безпеки ООН. Важко знайти у сучасному світі державу, дії якої суперечили б вимогам щодо членства у Радбезі більше, ніж дії РФ. Годі й казати про такі держави як ФРН, Японія, Індія, тобто великі держави зі значно більшим політичним та економічним потенціалом, ніж РФ, які справді відповідають зазначеним критеріям і можуть сприяти підтримці міжнародного миру і безпеки.

Слід підкреслити, що неодноразове посилення представників РФ на те, що право вето здобує Росією «кров'ю російського народу, пролитою за часів Другої світової війни», таке, що нехтує величезним внеском українського та інших народів СРСР у перемогу над фашизмом і образливе та неприйнятне для України³⁶. Юридичним обґрунтуванням членства Російської Федерації в РБ ООН зазвичай називають Рішення Ради голів держав СНД ухваленого 21.11.1991 р., в якому зазначено, що «Держави Співдружності підтримують Росію в тому, щоб вона продовжила членство СРСР в ООН, зокрема постійне членство в Раді Безпеки, та інших міжнародних організаціях». Рішення підписали 11 держав СНД, крім Грузії. При цьому можливість нехтування думкою навіть однієї держави, що входила до Союзу РСР, є сумнівним.

Наміри сторін чітко прослідковуються на прикладі положень преамбули і ст. 5 Угоди про створення СНД³⁷, Алма-Атинської декларації³⁸, ухваленої, як і Рішення голів держав СНД, 21.12.1991 р. У самому ж Рішенні вказано (преамбула), що при його ухваленні сторони виходять з наміру кожної держави виконувати зобов'язання, що походять зі Статуту ООН³⁹.

³⁶ Задорожній О.В. Сумнівність перебування Російської Федерації в Раді Безпеки ООН / *Еспресо*. 20.09.2014. URL: http://espresso.tv/blogs/2014/08/20/sumnivnist_perebuвання_rosiyskoy_federaciyi_v_radi_bezpeky_oon.

³⁷ Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1992. № 1. С. 290.

³⁸ Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 312.

³⁹ Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав від 21.12.1991 р. / *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1992. № 1. С. 317.

Очевидно, що з моменту появи Рішення від 21.12.1991 р. відбулась докорінна зміна обставин, і згода України на перебування в Раді Безпеки держави, яка чинить проти неї агресію, порушуючи, звісно, основоположні норми Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Гельсінського заключного акту 1975 р., Угоди про створення СНД та багатьох інших міжнародних договорів (і при цьому якимось незрозумілим чином повинна сприяти підтримці міжнародного миру та безпеки), на сьогодні є абсолютно безпідставною.

Втім, існують і суто процесуальні чинники: Рішення голів держав СНД від 21.12.1991 р. ухвалене у момент, коли лише 4 з 11 підписантів ратифікували Угоду про створення СНД і стали, таким чином, його членами, не є міжнародним договором, бо не відповідає критеріям, визначеним Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р., не зареєстроване у Секретаріаті ООН згідно зі ст. 102 Статуту Організації, що, як зазначалось, виключає правомірність посилення на нього в органах ООН. Воно не є і повідомленням про правонаступництво РФ щодо членства в РБ ООН чи відмову інших держав СНД від правонаступництва, бо у ст. 12 Угоди про створення СНД закріплене протилежне.

Зважаючи на усі наявні юридичні передумови, систематичні порушення РФ принципів і норм міжнародного права, агресивну повномасштабну війну Росії проти України, що супроводжується масовими військовими злочинами проти мирного населення та геноцидом українського народу, стає очевидним, що членство Росії в ООН не має міжнародно-правових підстав.

Перед міжнародною спільнотою постало нагальне питання про термінове внесення змін до Статуту ООН та вилучення Російської Федерації із Ради Безпеки чи Організації Об'єднаних Націй або припинення її членства в ООН шляхом ухвалення відповідного рішення в рамках Організації. Адже згідно зі ст. 6 чинного на сьогодні Статуту ООН, член Організації, який систематично порушує принципи, що містяться в цьому Статуті, може бути вилучений з Організації Генеральною Асамблеєю (згідно зі ст. 18 – двома третинами голосів) за рекомендацією Ради Безпеки.⁴⁰ Як зазначено, Російська Федерація, починаючи з 2014 р., систематично порушує всі принципи, закріплені в Статуті. Виходячи з цього, можна впевнено стверджувати, що юридичні підстави для вилучення РФ зі складу ООН є, однак, знову ж таки, агресор має право вето на рішення Радбезу, в тому числі і рекомендації, а інші члени РБ ООН впродовж 2014 – 2022 рр. так і не поставили питання про неможливість голосування держави, дій якої воно безпосередньо стосується.

⁴⁰ Charter of the United Nations and ICJ / UN official site. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.

2. Визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових органів для притягнення до кримінальної відповідальності винних у злочинах, що супроводжують агресію РФ проти України

У міжнародному праві злочин агресії визначається, з одного боку, як діяння, за яке несуть відповідальність держави, з іншого – як злочин фізичних осіб, що передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом.

Очевидно, що в умовах російської агресії українські національні правові механізми з об'єктивних причин у більшості випадків не здатні ані запобігти цим злочинам, ані забезпечити належний захист цивільного населення, ані затримати злочинців та притягти їх до відповідальності. Тому видається цілком природною необхідність забезпечити можливості використання процедур та механізмів, створених на регіональному і універсальному рівнях.

У цьому контексті вважаємо слушними тези про необхідність якнайшвидшого повноцінного приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), а також активізації роботи компетентних органів нашої держави з розслідування всіх подій 2014 – 2022 рр. та притягнення до відповідальності всіх осіб, винних у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, вчинених на території України. Такі дії, проведені у повній відповідності з доктриною «позитивної комплементарності», забезпечать виконання міжнародних зобов'язань України, спрямованих на боротьбу з найтяжчими злочинами проти міжнародного права. При цьому у тих випадках, коли Україна з об'єктивних причин не зможе забезпечити судове переслідування осіб, що вчинили міжнародні злочини на її території (наприклад, через їхнє перебування на території інших країн), наша держава зможе розраховувати на допомогу Міжнародного кримінального суду, що отримує юрисдикцію стосовно всіх подій на території України⁴¹.

Міжнародний кримінальний суд – наразі єдиний постійний орган міжнародного кримінального правосуддя. У 1998 р. 120 держав-членів ООН прийняли Римський статут, який став основою для створення МКС⁴². Статут набув чинності 1.07.2002 р., коли його ратифікувало 60 держав. Серед понад 120 держав, які наразі ратифікували Статут – усі члени Євросоюзу. Суд став першим постійним кримінальним судом. Він не входить до структури Организа-

ції Об'єднаних Націй, але може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН⁴³.

Ставши учасницею Статуту МКС, Україна поширила б юрисдикцію Суду на всю свою територію, зокрема Кримський півострів та інші території, які наразі окуповані російськими загарбниками. Це дозволило би притягати до кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під предметну юрисдикцію МКС і скоєні на території нашої держави громадянами іноземних держав, в тому числі й Російської Федерації, попри те, що сама РФ не приєдналась до Римського статуту МКС. Справа в тому, що відповідно до п. 2 ст. 12 Статуту Суд може здійснювати свою юрисдикцію, якщо держава є учасником Статуту або визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду і на її території було скоєно злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду.

Злочини, на які поширюється юрисдикція МКС, визначені у ст. 5 Статуту 1998 р. Йдеться про її обмеження найсерйознішими злочинами, які викликають занепокоєність всієї міжнародної спільноти: а) злочин геноциду; б) злочинами проти людяності; с) воєнними злочинами; д) злочином агресії. Стосовно останнього визначено, що МКС має юрисдикцію щодо нього, як тільки буде прийнято, відповідно до статей 121 і 123, положення, що містить визначення злочину агресії і визначає умови, в яких Суд має юрисдикцію щодо цього злочину. Таке положення узгоджується з відповідними приписами Статуту ООН.

Необхідно відзначити важливість у цьому аспекті рішень, ухвалених 2010 р. на Кампальській конференції: до Статуту МКС внесені зміни, що містять положення про ознаки злочину агресії. Згідно із ухваленою на тоді статтею 8-bis Статуту «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка в змозі фактично здійснювати керівництво або контроль над політичними або військовими діями держави, акту агресії, що в силу свого характеру, серйозності і масштабів є грубим порушенням Статуту ООН. При цьому визначено, що акт агресії – це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Конкретні дії, які являють собою акт агресії, визначаються за положеннями ст. 3 Резолюції ГА ООН щодо агресії 1974 р.⁴⁴. Однак згідно зі ст. 15-bis Статуту МКС він здійснює юрисдикцію щодо цього злочину згідно з рішенням, ухваленим після 1.01.2017 р. тією ж більшістю держав-учасниць,

⁴¹ Гнатівський М.М., Кучер О.Б., Кориневич А.О. Визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду: очікування України. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ: К.І.С. 2014. С. 524–525.

⁴² Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998) / *United Nations, Treaty Series*, vol. 2187. P. 3.

⁴³ Цюкало В.Ю. Щодо участі України в Римському статуті Міжнародного кримінального суду / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1471/#_ftn1

⁴⁴ The Review Conference, Resolution RC/Res.6. Adopted at the 13th plenary meeting, on 11 June 2010, by consensus / ICC. 2010. P. 3.

що необхідна для прийняття змін до Статуту, тобто тридцятьма державами.

Стосовно ж юрисдикції МКС щодо осіб, то вона поширюється на індивідів, яким пред'явлено обвинувачення у скоєнні міжнародних злочинів і які підлягають притягненню до індивідуальної кримінальної відповідальності⁴⁵. Принципово важливим стало закріплення у Римському статуті положення про те, що *Міжнародний кримінальний суд не визнає імунітетів голів держав та вищих посадових осіб*. Стаття 27 передбачає недопустимість посилань на посадове становище, визначаючи, що Статут застосовується до всіх осіб однаковою мірою без будь-якого розрізнення на підставі посадового становища. Зокрема, посадове становище як голови держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника або посадової особи уряду жодним чином не звільняє особу від кримінальної відповідальності та само по собі не є підставою для пом'якшення вироку. Стаття 28 Статуту присвячена питанням відповідальності командира⁴⁶.

Вкрай важливими у контексті воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених впродовж російської агресії проти України у 2014–2022 рр., є норми ч. 3 ст. 25, згідно з якою особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, з-поміж інших підстав, якщо ця особа:

а) вчиняє такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою або через іншу особу, незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності;

б) наказує, підбурює або спонукає вчинити такий злочин, якщо цей злочин скоюється або якщо має місце замах на цей злочин;

в) з метою полегшити вчинення такого злочину здійснює пособництво, підбурює або будь-яким іншим чином сприяє його вчиненню або замаху на нього, включаючи надання засобів для його вчинення;

г) будь-яким іншим чином сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою. Таке сприяння має чинитись умисно або і) з метою підтримки злочинної діяльності або злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність або мета пов'язана з вчиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; або ii) з усвідомленням умислу групи вчинити злочин.

Відтак, керівництво Російської Федерації цілком може бути притягнуто до відповідальності за злочини, вчинені на території України. Якщо мова йде про воєнні злочини та злочини проти людяності, очільники РФ відповідатимуть, зокрема, за підбурення чи сприяння вчиненню цих злочинів особовим складом підпорядкованих їм збройних сил,

тобто йдеться про достатньо широке коло фактичних підстав. Обставини агресії, про які зазначено у цьому дослідженні, залишають небагато сумнівів у наявності відповідних фактичних підстав.

Тож, «керуючись положеннями Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, нормами звичаєвого міжнародного права та беручи до уваги положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, наголошуючи на міжнародно-правовому зобов'язанні всіх держав співпрацювати задля припинення порушень загальноновизнаних норм міжнародного права, до яких належить заборона геноциду, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів», Верховна Рада України 14.04.2022 р. ухвалила рішення, що «дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу».⁴⁷

27 квітня 2022 р. парламент Канади одногослосно ухвалив постанову, яка визнає дії Росії в Україні геноцидом. Канадські депутати наголосили, що є достатні докази системних і масових військових злочинів та злочинів проти людяності, які вчинили проти українців російські військові за вказівкою диктатора В.Путіна та членів російського парламенту. Як ідеться в клопотанні Палати громад Канади, військові злочини Росії включають: масові звірства, систематичні випадки навмисних вбивств українських мирних жителів, осквернення трупів, насильницьке переміщення українських дітей, тортури, фізичну шкоду, психічну шкоду, звалтування⁴⁸. Перед цим прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо охарактеризував дії РФ під час вторгнення в Україну та її способи ведення війни терміном «геноцид». Першою серед країн ЄС війну Росії проти України визнала геноцидом українського народу Естонія.

Втім, можливість притягнення до відповідальності залежатиме передусім від того, чи стане наша держава учасницею МКС. Україна брала активну участь в підготовці Римського статуту, підписала його та приєдналася до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду⁴⁹. Проте Статут досі не ратифіковано Верховною Радою, 11.07.2001 р. Конституційний Суд України надав висновок, згідно з яким Статут не відповідає Конституції України «в частині, що стосується поло-

⁴⁵ Rome Statute // ICC. 2010. P. 8.

⁴⁶ Ibid. P. 9.

⁴⁷ Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

⁴⁸ URL: <https://szru.gov.ua/news-media/publications/280422-ukraina-i-svit--proty-rosiiskoi-ahresii-sanktsii-v-dii>

⁴⁹ Закон України «Про приєднання України до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду» від 18.10.2006 р. / Відомості Верховної Ради України. 2006. № 50. Ст. 499.

жень абз. 10 преамбули та ст. 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції»⁵⁰. Суд визначив, що йдеться про невідповідність вказаних положень Римського статуту нормам ч. 1, ч. 3 ст. 124, ч. 5 ст. 125 Конституції України, згідно з якими не допускається делегування функцій судів України іншим органам і створення судів, не передбачених Основним Законом⁵¹.

Зміст відповідних положень (преамбули та статті 1 Римського статуту) повно розкрито у статті 17, якою передбачено, що Міжнародний кримінальний суд діє лише тоді, коли сама держава не здатна або не бажає притягти до відповідальності осіб, котрі скоїли злочини⁵². «Небажання» має місце у трьох випадках:

а) судовий розгляд було проведено або проводиться, або національне рішення було винесено з метою захисту відповідної особи від кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС;

б) мала місце необґрунтована затримка з проведенням судового розгляду, яка в сформованих обставинах несумісна з наміром піддати відповідну особу правосуддю;

в) судовий розгляд не проводився або не проводиться незалежно та неупереджено і порядок, за яким він проводився або проводиться, в обставинах, що склалися є несумісним з наміром піддати відповідну особу правосуддю⁵³.

Таким чином Статутом було закріплено відомий принцип комплементарності. Його мета – вирішення питання про співвідношення міжнародної та національної кримінальної юрисдикції щодо найтяжчих злочинів проти міжнародного права: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Характер цих злочинів, що посягають на найважливіші цінності міжнародного співтовариства загалом, зумовлює обов'язок всіх держав забезпечити їхнє переслідування на національному рівні, співробітничати між собою та зі спеціалізованими міжнародними судовими установами.

Ці обов'язки передбачені і договірним міжнародним правом, зокрема Конвенцією про запо-

бігання злочинів геноциду та покарання за нього 1948 р., чотирма Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р. та Додатковими протоколами до них 1977 р., Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання 1984 р. тощо, і загальним звичаєвим міжнародним правом, що поширюється на всі держави світу без винятку незалежно від їхньої участі в тому чи іншому міжнародному договорі. Відповідні норми належать до *jus cogens* (імперативних норм загального міжнародного права), а зобов'язання, що з них випливають, мають характер *erga omnes*, тобто не перед визначеними державами, а перед усім міжнародним співтовариством в цілому.

М.Гнатівський цілком слушно, на наш погляд, відзначає висновок у справі про Римський статут надано Конституційним Судом України у час, коли ще не існувало жодної практики застосування принципу комплементарності власне МКС (що почав функціонувати лише у 2003 р.) та його тлумачень Асамблеєю держав-учасниць. Останні повинні братися до уваги при тлумаченні положень Римського статуту (зокрема щодо принципу комплементарності) відповідно до п. 2 та п. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (що є частиною національного законодавства України) як наступна практика застосування договору та угода, досягнута щодо договору державами, які беруть у ньому участь.

За змістом Римського статуту та подальшої практики його тлумачення та застосування принцип комплементарності є не проблемою, а гарантією запобігання неправомірному втручання Міжнародного кримінального суду у компетенцію національних судових органів, і покликаний не обмежити обсяг суверенітету держави, а, навпаки, захистити його. Випадки, за яких Міжнародний кримінальний суд може визнати справу прийнятною всупереч позиції держави, яка має юрисдикцію щодо відповідних злочинів, обмежуються лише ситуаціями невиконання такою державою (з об'єктивних або суб'єктивних причин) її міжнародних зобов'язань, що випливають із імперативних норм загального міжнародного права та укладених нею міжнародних договорів.

Перспективи звернення до Конституційного Суду України у зв'язку зі змінами, які відбулись з моменту ухвалення рішення 2001 р. і можуть передбачати інше тлумачення змісту Статуту МКС, наразі незрозумілі. Одним зі шляхів, який може бути розглянутий, є внесення змін до Конституції України, якими би передбачалось, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, передбачених Римським статутом МКС.

Аналогічні норми були включені до Основних законів низки держав. Так, до Конституції Франції додана стаття 53-2, відповідно до якої Республіка може визнати юрисдикцію Міжнародного кримі-

⁵⁰ Висновок Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) № 3-в/2001 від 11.07.2001 р. / Конституційний суд України. 2001. С. 6

⁵¹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV, від 1 лютого 2011 року N 2952-VI, від 19 вересня 2013 року N 586-VII, від 21 лютого 2014 року N 742-VII) / Офіційне інтернет-представництво президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html>

⁵² Гнатівський М., Кулеба Д. Гаазька справедливість по-українськи / *Дзеркало тижня*. 7.02.2014.

⁵³ Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998) / *United Nations, Treaty Series*, vol. 2187. P. 3.

нального суду, як це передбачено договором, підписаним 18.07.1998 р.⁵⁴. Конституція Люксембургу була доповнена такою нормою (ст. 118): «Положення Конституції не перешкоджають схваленню Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого в Римі 17.07.1998 р., і виконанню зобов'язань, що випливають зі Статуту, відповідно до умов, зазначених у ньому»⁵⁵.

Статтею 7 Конституції Португалії було закріплено, що з метою досягнення міжнародної справедливості, що сприяє дотриманню прав як окремих осіб, так і народів, і відповідно до положення про комплементарність та інших умов, визначених у Римському статуті, Португалія може прийняти юрисдикцію Міжнародного кримінального суду⁵⁶.

Можливий і розгляд пропозицій щодо більш широкого підходу, згідно з яким до Конституції України може бути внесено норму про визнання юрисдикції міжнародних судів на підставі діючих міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України⁵⁷, або, враховуючи діяльність міжнародних трибуналів *ad hoc*, які створюються для чинення правосуддя над фізичними особами за обвинуваченням у міжнародних злочинах, – про визнання і юрисдикції міжнародних судів, що діють на основі статутів, прийнятих Радою Безпеки ООН⁵⁸.

Включення відповідних норм до Конституції України матиме наслідком поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на всю територію України, тобто і на Автономну Республіку Крим, і на частини Донецької і Луганської області – на території, де Україна, з об'єктивних причин, нездатна притягти до відповідальності осіб, винних у злочинах проти людяності чи воєнних злочинах, йдеться зокрема, і про вищих посадових осіб Російської Федерації як організаторів цих злочинів.

Важливо враховувати, що згідно зі ст. 11 Римського статуту юрисдикція МКС поширюється тільки на злочини, вчинені після набрання ним чинності. Таким чином, якщо держава приєднується до Статуту, Суд поширює свою юрисдикцію на злочини, вчинені після приєднання. Втім, з цих положень є виняток, передбачений п. 3 ст. 12 Статуту МКС: Суд може займатися розглядом ситуації

щодо певних злочинів, переданої йому державою, що не є учасницею Статуту. Для цього відповідна держава має ухвалити рішення про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо конкретних злочинів шляхом подання відповідної заяви Секретарю МКС.

Україна, як відомо, вже скористалася вказаним механізмом стосовно злочинів попередньої влади проти «Євромайдану». Відповідне рішення ухвалене Верховною Радою України 25.02.2014 р. Йдеться про Заяву ВРУ до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21.11.2013 р. по 22.02.2014 р.⁵⁹. Заява зроблена Верховною Радою «як єдиним органом законодавчої влади України, від імені Українського народу». Секретар МКС отримав її 17.04.2014 р.⁶⁰.

Отже, для забезпечення поширення юрисдикції МКС на злочини, вчинені на території Криму, частині Донецької і Луганської областей, а з початку повномасштабної війни Росії проти України – на території усїєї України, впродовж агресії 2014–2022 рр. російськими посадовими особами, військовими, представниками спецслужб, необхідно при ратифікації Україною Римського статуту знов звернутись до механізму п. 3 ст. 12 Статуту, і оголосити про визнання юрисдикції МКС на передбачені Римським статутом злочини, вчинені на території України з 22.02.2014 р.

Важливо усвідомлювати, що йдеться не про перекладення нашою державою розслідування та відповідальності щодо його перебігу на МКС.

Загалом очевидно, що доцільність ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду та відповідність його положень Конституції України, при проведенні належного правового аналізу, не викликають і не можуть викликати жодних сумнівів.

Разом з тим, паралельно із розслідуванням МКС був запущений процес створення Спеціального *ad-hoc* трибуналу для розслідування злочину агресії (оскільки цей злочин не може бути розслідуваний в рамках МКС в силу існуючих обмежень). 5 березня 2022 року фахівцями у сфері міжнародного права була проголошена Декларація про створення такого

⁵⁴ Constitution of France / The National Assembly. URL: <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#Title6>

⁵⁵ Luxembourg's Constitution of 1868 with Amendments through 2009 / *Constituteproject*. 2010. 25 p. P. 21.

⁵⁶ Constitution Of The Portuguese Republic. Seventh Revision [2005] / *The Parliament Of The Portuguese Republic*. 2010. 136 p. P. 12.

⁵⁷ Селівон М. Ф. Проблеми конституційності Римського Статуту Міжнародного кримінального суду / *Український часопис міжнародного права*. № 4. 2003. С. 20–25.

⁵⁸ Зюкіна А. Г. Проблеми імплементації Римського статуту в Україні / *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 422.

⁵⁹ Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 р. / *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. С. 230.

⁶⁰ Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed between 21 November 2013 and 22 February 2014 Court. URL: www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Pages/pr997.aspx

Трибуналу за принципами Нюрнберзького Трибуналу після Другої світової війни. Створення такого Трибуналу отримало багато різних позицій (як схвальних, так і таких, що мають певні застереження) зі сторони міжнародного наукового співтовариства.

Невдовзі Парламентська асамблея Ради Європи на засіданні 28 квітня ухвалила резолюцію з пропозицією терміново створити спеціальний міжнародний трибунал для розслідування воєнних злочинів під час агресії Росії проти України. В резолюції ПАРЄ наголошується, що перед трибуналом має постати як військово-політичне керівництво Росії, так і безпосередньо ті, хто скоював злочини.

Згідно з резолюцією, запропонований трибунал повинен отримати повноваження на розслідування та судове переслідування злочину агресії, скоєного політичним і військовим керівництвом РФ. Також трибунал повинен мати право видавати міжнародні ордери на арешт без обмеження імунітетом держави або очільників держав, урядів та інших державних посадовців. Трибунал має бути створений групою держав-однодумців у формі багатостороннього договору, схваленого Генасамблеєю ООН, за підтримки Ради Європи, ЄС та інших міжнародних організацій⁶¹.

Висновки

Визначальна риса агресивної війни Росії проти України – тяжкі негативні наслідки для міжнародного права, системи міжнародних відносин і сучасного світового порядку загалом. Йдеться передусім про небезпеку встановлення «права сильного» як основи міжнародних відносин замість «міжнародного права співробітництва»; очевидні загрози процесу ядерного роззброєння; потенціал російської агресії проти сусідів та інших держав, а також відповідні дії інших авторитарних режимів; втрату і авторитету, і практичної здатності Ради Безпеки ООН виконувати свої функції, ключові для миру і безпеки у світі загалом; можливі відцентрові тенденції у самій РФ та пов'язані з ними негативні наслідки для усієї світової спільноти тощо.

⁶¹ URL: <https://tsn.ua/politika/voyenni-zlochiny-rosiyi-v-ukrayini-parye-uhvalila-rezolyuciyu-z-zaklikom-terminovo-stvoriti-spectribunal-2048608.html>

Ці обставини вимагають належного реагування, рішучих дій України та світової спільноти, спрямованих передусім на припинення злочинної поведінки. Загалом йдеться про необхідність розробки та впровадження комплексної, всебічної, послідовної, системної стратегії міжнародно-правових заходів, спрямованої на припинення агресії, притягнення до відповідальності РФ як держави і осіб, винних у злочинах, реституції порушених прав, компенсації завданої шкоди, гарантування неповторення цих дій.

Наразі такими заходами видаються зусилля із розв'язання проблеми участі агресора в роботі Ради Безпеки ООН; визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, інших міжнародних судових органів та притягнення до кримінальної відповідальності винних у злочинах, що супроводжують агресію РФ проти нашої держави; кроки з ініціювання розгляду українсько-російських міждержавних спорів у Міжнародному Суді ООН; звернення до Європейського суду з прав людини; звернення українських державних та приватних юридичних осіб до міжнародних арбітражних механізмів щодо відшкодування заподіяних Росією матеріальних збитків; застосування до Російської Федерації санкцій як визнаного у міжнародному праві механізму притягнення порушника до відповідальності.

Окрім застосування міжнародних інституцій для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини також має бути задіяна національна система правосуддя та іноземні системи на принципах універсальної юрисдикції. Отже, наразі перед Україною та усім міжнародним співтовариством лежить важливе та складне завдання розроблення і задіяння міжнародних судових механізмів, органів розслідування, міжнародних експертів та фахівців задля покарання усіх осіб, які вчиняли тяжкі злочини проти українського народу, з метою досягнення справедливості, компенсації для потерпілих і уникнення звірств у нашій історії. Міжнародні злочини не мають строків давності щодо притягнення до відповідальності. Історія засвідчує, що рано чи пізно навіть високопосадовці постають перед обличчям правосуддя і несуть належну відповідальність за скоєне.

Інформація про автора:

Білас Іван Григорович,

доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри порівняльного і європейського права науково-навчального
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
36/1, вул. Юрія Ілленка, м. Київ, 04119, Україна

Information about the author:

Bilas Ivan Hryhorovych,

Doctor of Law, Doctor of Historic Sciences, Professor, Honorary Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Comparative and European Law
Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yuriy Ilyenko str., Kyiv, 04119, Ukraine